

Sorozatok margójára

Most, hogy visszagondolok, el is csodálkozom: miért maradt ki, éveken át, a Kriterion sikeres működését meghatározó tényezők felsorolásakor – a tekintélyes szerzők, a dolgotak hivatásutaltal végző szerkesztők, a könyvvásárló, rendszeresen olvasó közönség, a fővárosi kulturális elit egyrésztnek rokonszene mellett – a kiadó szakértői hátterét, tanácsadói testületét alkotók, széles köre. Az önként, legtöbbször minden javadalmazás vagy más előny nélkül bennünket program alkotói, szerkesztői munkánkban támogató számos történész, író, műfordító, zenei és képzőművészeti szerző, tudományos kutató, megannyi szakma, foglalkozási ág közismert személyisége. Szerepük az intézmény életében, a több évre nyúló kiadói elképzelések kidolgozásában, a könyvsorozatok beindításában és folyamatos működtetésében olyan nagy volt, hogy nem átalom kijelenteni: igaz, hogy az utolsó évtized Kriterionjának, az 1990-es esztendővel kezdődő változások közepette, szembeesülve megannyi, kivált pénzügyi természetű nehézséggel, ropantul nehéz volt megtartani –, ha egyáltalán lehetséges vagy szükséges volt – az egykori kiadó süllyt és szerepét a honi művelődési életben. De drámai jelentőség veszteségének egyik legfőbb okát abban látom, a paradigma váltás szükségének fel nem ismerésén túl, hogy nem tudta működtetni a szobánforgó szakértői hálózatot. Hagyta, hogy szétomoljon potenciális kezdeményezéseinek megbízható ihletője, rövid és hosszabb időre szóló terveinek ötletgazdája, a könyvek szakmai jóllátását biztosító intellektuális erőteret. A kiadó vezetője elsősorban, nem ismert fel a professzionizmus és a velejáró információforrások elapadásának végzetes hatását tervező munkájára, a kiadó egész léteje nézve. Nem nyertem bepillantást a Kriterion 1990 utáni helyzetébe. Más irányú elfoglaltságom, majd bukaresti tartózkodásom feladása lehetett volna, hogy figyelemmel kövessem a szerkesztőségek életét, az emberi viszonyok alakulását, a kiadványok útját. Vélekedésem ezért túlonúl somnásnak tűnhet, de kiválólkónt, egykori munkahelyemet, amely nehéz napom kiadóterét csak évvel ezelőre zsugorodó eredményeiből és az intézmény körül kialakult hangulatból megítélve, sajnos, egyebet nem mondhatok. Ezt viszont kötelességemnek érzem papírra vetni most, amikor az 1970 és 1990 közötti Kriterion tanácsadói gárdája lesz a téma.

Mert ez a mindvégig nyitott, összetételében a körülmények függvényében változó testület számunkra kincs, családi ezüstök, afféle „üdvhadserőket” jelentett, mint mondtam, a kiadó egyik főerősségét képezte. A sokat dicsért Kriterion-kezdeményezések legtöbbször, a jó elgondolások, remek ötletek nagy része konzultásaink fejében született meg. Természetesen kiemelt szerep jutott a kiadó sorozat-szerkesztőjének. Az ő ügyességén, kapcsolat-teremtő adottságán, és persze hozzáértésén múltott sok minden. Elsősorban a sorozatot gondozó szerkesztőbizottságnak – ahol működött ilyen – s a körötte gravitáló szakértői, gyakran szerzői csapatnak a folyamatos részvételén a tennivalók kifizetésében, a szakreferátumok időbeni elkészítésében. Végsősoron maguknak a sorozatoknak a koncepciózus és színvonalas életésében. A kiadói szerkesztőnek ügyelni kellett arra is, hogy évente egy-két személyes találkozással erősítse az együttműködést. S arra is törekedni kellett, hogy rendszeres levelezéssel, telefonon fönntartott kapcsolattal tájékoztasson a közös munkáról, érzékeltesse sorozatgondozó társaival, mennyire becsüli őket, milyen sokra értékeli intézményünk a tőlük kapott segítséget. A közéletiség, a benne való cselekvő részvétel hagyományos értékét jelentette az erdélyi múltnak. Nos, bár itt elsődlegesen szakmai megbízások elvégzéséről volt szó, az eredmény, közösség megtartó, ismeretterjesztő, az anyanyelvet védő-gazdagító funkcióját tekintve, és a számos csatornán működő visszajelzés rendszer biztatására gondolva, a professzionális munkavégzés átmínósült egyúttal társadalmi közszerepléssé is. Ki nem mondott, de a könyv iránt érdeklődő közönség zömétől könnyen felismert, nemzeti érdeket szolgáló tetté vált egyben.

Hálásan emlékszem a *Téka* sorozat első szerkesztőire, Csehi Gyulára és Mikó Imrére. Ma, nagy torzalkodások évadján, a fennen hangoztatott, ám valójában semmibevert másság-tisztelet sekélyességét tapasztalva, szinte hihetetlennek tűnik, egymástól annyira elütő, származás, nevelés, életors, a vallott politikai eszmények tekintetében egymástól oly távol álló két férfi harmonikus együttműködése, hosszú esztendőökön át. Kettőjük váratlan halála után, a szerkesztőbizottságot mindig úgy állítottuk össze, hogy a *Téka* fő vonalatai, Kacsó Sándor szavajárásával, pásmái, szakavatott gazdáira leljenek. Évekig a művelődéstörténész Benkó Samu, a szépiró, de esztétának sem utolsó Deák Tamás, majd a sokoldalú Horváth Andor, a biológus Szabó Attila segítette a kiadói szerkesztő Dávid Gyulát, Hatházy Ferencet, Salamon Anikót.

Impozáns névsort lehetne összeállítani a *Téka*-könyveket lektoráló vagy a szöveget válogató, előszavazó szakemberekről. Seregnyi tudományos kutató, egyetemi és középiskolai tanár, szép- és szakíró fogott össze a kiadóval, hogy a művelődési vágyó közönségnek, elsősorban kispénzű embereknek, diákoknak, eljövendő házi bibliotékájának alapjait megvető könyvbarátok ablakot nyissanak a klasszikus és modern kultúra tartományaira.

Különösen szerteágazó volt, kiterjedt konzultációs háttérrel és szerzői körrel rendelkezett az 1973-ban indított *Kriterion kézikönyvek* sorozat, amelyek tíz év alatt 20 kötetbe foglalt 16 munkát jelentett meg közel 320 ezer példányban. Részben ilyen jellegű volt a *Kriterion kiskalauz* és a kezdetben *Korunk könyvek* címen megjelent, majd, tematikai módosítással, *Századunk*-ra átkerestelt könyvsorozat. Nagyjából rájuk is illenek az előbb elmondottak. A magyarosó szótári szerkesztésben, bő

illusztráció-anyagokkal közreadott kézikönyvek eligazítását nyújtottak a technika, fizika, földrajz, történelem, egészség, mitológia, matematika, kémia, geológia, zene területén. Ez utóbbinál meg kell állnom egy percre. Bár szigorúan szakmunkaként kezeltük, megjelenése után – 1986 elején – rácsapott a cenzúra. Sokallal becsmagolóan a kolozsvári nyomda expedíciós osztlány, majd csak úranomnál borítavál, ami, természetesen, a teljes példányszám újrakötését is jelentette, engedélyeztetve a terjesztését. Erre a malőrre utalt a szerző dedikációja is: „Domokos Gézinak, elnézést kérve e kis kötet körül keletkezett »forpöszöléért«, tisztelettel, Benkó András.” Az egyik baj éppen az volt, hogy nem kis kötetéről, szerény kis munkáról beszélhetünk, hanem közel harminc kiadói íves, 559 oldalt számláló vastkos kiadványról. Nem egyszer vettem észre, hogy kiváltképpen az összefoglaló művek esetében, és különösen akkor, ha azok történelmi örökségünkre, művelődési hagyományainkra vonatkoztak, a könyvoldal számának nagy jelentőségét – még pedig politikait – tulajdonítottak ellenőreink. Mintha így morfondíroztak volna magukban s előfordult, hangosan is kimondták: jó, jó, voltak, vannak íróitok, tudósaitok, művészeitek, de ennyien? Vagy rendben, ápoljátok tradícióitokat, elismerjük, vannak sajátos néprajzi, nyelvészeti, művelődéstörténeti, kulináris értékeitek. De ennyi? Voltaképpen a Balogh Edgár szerkesztette irodalmi lexikon legszembeötlőbb hibáját is abban látták, hogy szándékosan – mindenkorai kultúrfelelőnként bizonyítandó – felduzzasztotta a címszavak számát, túlméretezte a szereplők jelentőségét. A Szeni Ilona által lektorált Benkó-lexikonról az is kiderült: túlságosan magyarközpontú. Elenyészően kevés benne a román vonatkozás, meg aztán sok az elírás, a tárgyi tévedés. Amikor megcáfoltuk az állítást, természetesen kimutattuk, hogy a román zenei művészettel összefüggő név, adat, mű, fogalom található bővíben, no meg, hogy a véleményezők szerint hibás címszavak – ekként – egy-két kivételtől eltekintve – nem is szerepelnek a kötetben, és végül, hogy az állítás, miszerint a szerző kizárólag magyar forrásmunkákra hivatkozik, valótlan, hiszen a bibliográfiában felsorolt hetven műből 37 magyar, 12 román, 11 német, 9 francia, angol, illetve orosz és 1 többnyelvű mű. Idegterpő várakozás után – eközben a köztisztvisletben álló Zeno Vancea, a zeneoszevőtségek elnöke is eljuttatta hozzánk támogatott referátumát – tudomásunkra hozták a döntést: újra kell nyomni a könyv borítóját, amelyen nem szerepelhet a római egyes, mivel a tervezett II. kötet kiadását nem tartják lehetségesnek. Így aztán Benkó András egyedülálló vállalkozása torzó maradt. A tag értelemben veit zeneelmélet, tovább-

kivételes akaraterejét és tudatosságát – megbízható konzultánsokkal és referensekkel tudtak boldogulni. És, mondanom sem kell, szakavatott szerzőkkel.

Voltak sorozatok, például a világirodalomnak szentelt *Horizont* vagy *Lektúra*, egyidőben a *Dráma*, amelyeknek nem létezett tulajdonképpen szerkesztőbizottsága, annál jelentősebb volt az állandó konzultánsok, Deák Tamás, Szabó György, Lőrinczi László, Jánosházy György hozzájárulása a nagyon népszerű, hatalmas olvasótságnak örvendő kiadványok rendszeres megjelenéséhez évtizedeken keresztül. A *Horizont*-és *Lektúra*-gondozó M. Szemler Judit és a később, a nyolcvanas évek közepén indított, az egyetemes költészet klasszikusait bemutatni szándékozó sorozat fiatal gazdája, Gergely Éva, biztos építetett tájékozottságukra, ízlésükre sorozat építő munkájában.

A kézikönyv szerkesztők mellett álltak olyan, kiemelkedő egyéniségek, akik tekintélyt vívtak ki maguknak, nemcsak szakterületükön, de kulturális közvéleményünk szemében is. Őrői voltak ők a tudási, kutatói munka számos, sokirányban elterülő mezejének. Szabó T. Attila, Márton Gyula, Gálffy Mózes, Péntek János tudott minden, a nyelvészeti könyveinkkel összefüggő elképzelésünkről. Jakó Zsigmond és társai, Pataki József, Bodor András, Imreh István, Csetri Elek, Demény Lajos, Egyed Ákos, amolyan gondos atyamesterei voltak az ötvenes-hatvanas évek kegyetlenül rövidre fogott gyepölésére után igencsak szorgalmasnak és találtkonynak bizonyuló historikus céhnek. Benkó Samuban, az 1977-es bukaresti földrengésben elpusztult Dankanis Ádámban és társaikban a művelődéstörténeti kezdemények és készülő munkák számtantartói tiszteltük. Ifjú Szabó Attila volt a legtöbb természettudományi, főképp biológiai tárgyú kiadvány promoválója, nem egy esetben szerkesztője. Nagyon sokat köszönhetünk a sokoldalú, hallatlan munkabírást, kiváló szervezői adottságokkal megáldott zenei szerzőnknek, László Ferencnek. Mágis jölesse érzéssel gondolok vissza arra az este – ha jól emlékszem 1980 telén – amikor Dávid Gyula, Deák Ferenc és Bálint Lajos társaságában felkerestem kolozsvári otthonában Nagy Imrét, hogy megbeszéljük vele a képzőművészeti kismonográfiák sorozat tervét. Amikor kifordultunk a, valahol a Szamos és a sörgyár között található tömlőház kapuján, tudtuk, milyen lesz az új sorozat jellege, kihez szól, hogy mutat majd a formátuma, a borítólapja, milyen betűtípussal szedetjük a szöveget, hány reprodukcióra gondolhatunk, s persze azt is, hogy kinek a kollaborációjára számít-

Őszi szimbólum

bá az irányzatok műfajok, formák, hangszeres, a stílusok, állandó zenei rendezvények címszavakat követő személyi részi magába foglaló kötet nem jelenhetett meg. Következésképp, feltételezem, nem is készült el. Az 1986 végén, 1987 elején megtörtént önkényesség jól példázza a beolvasztó állampolitika nem csak sovén türelmetlenségét, de magát a szellemi alkotást, az anyanyelvű kutatómunkát is el lehetettlenítő lépéseit. Ilyen körülmények között a tanácsadói testületek tagjainak nem csak a kezdeményező kiadói magatartás kiunkálásában vetjük hasznát. Szerepük volt önévelémi erőfeszítéseink során is. A hatalom ideológiai természetű támadásainak elhárításában, az elfogult, gyakran a nyaklód nélkül gyűlölködő döntések megfelelő bevezetésében, a szerzők és könyvek oltalmában alkalmazott érvrendszer kidolgozásában. S a segítség azokon a szakterületeken volt különösen lényeges, amelyekben a kiadó emberei nem érezhették magukat otthonosnak. Hiszen legtöbbször bölcsészeti képzettséggel rendelkezünk, zömében filológiai diplomátunk. A kézikönyvek szerkesztői feladatukat jöszerevel csak pótlólagos önképzéssel – ki kell emelnem Hadházy Ferenc

hatunk az első időkben. H. Szabó Gyulára, a témában újonnan számító sorozat szerkesztőre várt a csikszögődi mester – aki ezúttal keményen rácafolta a vélekedésre, miszerint kiszámíthatatlan, csak önmaga érdekeivel tördő kacifántos ember – teli szálláshelyen, közösen kimunkált alapelvek betartása. Amit ő, akárcsak a később útnak indított, az akkori középmezőnek szánt *Kriterion Galéria* istapolásával, közmelegedésre, meg is tett. Nem magyarzatképpen mondom – mivelhogy többen elmarasztaltak későbbi döntéseimért: őt javasoltam utódomnak a Kriterion igazgatói székébe – de elsősorban e sorozatok szerkesztésében tanítottól szervezőkészsége és odaadó munkája indokolta tíz évvel későbbi elhatározásomat. Hogy utóbb mi történt, kiváltképp a kiadó 1999. novemberi privatizálásakor, külön történet. A maga helyén talán szóba kerül az is.

Ha nem is minden területen az említett személyiségek és háttérük támogatásával, így működött nagyjából mind a közel harminc könyvsorozatunk. Volt ahol a belső szerkesztő, például

(Folytatása a 4. oldalon)

Sorozatok margójára

(Folytatás a 3. oldalról)

a nyelvészeti kiadványok lelke a Szabó T. Attila által különösen sokrétűen Szilágyi N. Sándor; a *Romániai Magyar Írók* gondozását vállalta Dávid Gyula, vagy a folklor és néprajzi tárgyú tanulmánykötetek, monografikus gyűjtések, a legtöbb történelmi munka felkarolója V. András János töltötte be a kiadói prímhegedűs szerepét.

No és, léteztek olyan sorozatszerűen megjelenő könyveink, amelyek lazabban kapcsolódtak egymáshoz, grafikai jegyük is kevésbé megkötött volt. Mi magunk is inkább álsorozatok tekintettük őket. Ránk tolmátnak tartottuk, nem szerettük, nevet sem adtunk nekik. Vagy, ha volt is belső használatra elnevezésük, az inkább takart megvetést. Gondolok elsősorban az egymás között csak Dulea-sorozatként emlegetett, inkább brosúráknak, mint könyveknek tekintett címekre. Történt, hogy tudtuk, – valahogy szabadulnunk kell az egyre gyakrabban hangzottától vadtól: elhanyagoljuk a ma emberét s annak gondolatvilágát. S ezzel háttérbe szorítjuk olvasóink a pártpolitika szellemében történő nevelését. Mivel effajta elvárásnak megfelelő széprózára, verses könyvre nem igen számíthatunk – hol voltak akkor már az ilyen szempontból oly termékeny ötvenes évek! – úgy döntöttünk, hogy magyar és német nyelven, évente egy-két kollektív gyűjteményből álló kvázi-sorozatot indítunk. Egyikben a napi sajtóban megjelent, úgynevezett vívmány-riportokból válogatunk, a másikban folyóiratokban közölt, úgymond elméleti írásokat, párdokumentum-kommentárokat veszünk fel. A kiadványok összeállítását, akár csak a Ceaușescu születésnapra, két ízben rákerőszakolt dicsőítő szövegek kötetbe gyűjtését – bérbeadtuk. Nevünk elhallgatásával külső munkatársakkal végeztettük el. A „D-sorozat” puha kötésben megjelent, gyengébb papírra nyomott brosúrák, könyveink szokott példányszámához mérten nagyon kis példányban rendelte meg a terjesztő. Nekünk pedig eszünkbe sem jutott protestálni. A könyvkereskedők tudták és mi is tisztában voltunk vele, hogy nagyobb részüket eladatlanul hever majd, valahol a boltok félreeső polcain. Érdekes, a diktátor tiszteltetere díszkiadásban megjelent könyveket – kötetstíveket, a borítóra tett színes fotó, a központi bizottság megbízásából az Agerpres hírügynökség vezérigazgató-helyettese hagyta jóvá – mindössze száz-kétszáz példányban kellett megjelentetnünk; ropantul zenés lett volna, ugyanis, ha a rakártekstetlet gyarapítják. Ide kívánok: 1990 elején, azokért tízfelényi Omagiu-kötetekért, amelyek túlélték a decemberi máglyákat, a külföldi könyvgyűjtők megadták az ezer márkát is.

Az előbb említettek jelentették azokat a kiadványainkat, szerencsére számuk kevésnek bizonyult az évi könyvtérmezés viszonyaitva, amelyek nemhogy alkalmatlanok voltak *igevárunk* építésére, de romlékonyakkal, kirívó propaganda jellegükkel nem váltak díszre ama nemzeti önazonosságunkat, kultúránk tisztességét őrző bástyafalaknak. Az öntudatos romániai magyar könyvtáratok előtt pedig alaposan megtépték a Kriterion jóhírét. Tudatában voltunk ennek, de ahhoz, hogy működeshüssünk, kiadhassuk az „igazi Kriterion Könyveket” vállalnunk kellett túlélni a taktikánkat ezt az ódiumát is. A legterheesebb, legnehezebbben elszámolható engedményt – elvezethetünk volna bátran árulásnak is, ha közösen vállalt elveinkre, erkölcsi meggyőződésünkre gondolunk.

A *Forrás*-sorozat megszületése és folyamatos működtetése közel harminc esztendő – ezalatt mindössze egy évben nem jelent meg egyetlen kötet sem – külön történet lehetne. Mivel legutóbb, a *Helikon*-ban közreadott visszaemlékezések, illetve értékelések egyike-másika és bizonytalan, amikor a sorozat kezdetéről esik szó, elmondom: az első könyveknek beindítandó sorozat gondolata még az ötvenes évek végén született az Irodalmi Könyvkiadóban. Amikor én, 1961 őszén átvettem a nemzeti-ségi részleg irányítását, a magyar szerkesztőségben, a bukarestben és a kolozsváriiban is gyakran beszéltek róla. A fővárosban leginkább olyankor, amikor a sorozat-alapítás egyik legkitartóbb sürgetője, Lőrinczi László, benézett rövid, egy-két óra irodalmi purpárjára, az Ana Ipătescu sugárúton található, öreg, rózsaszín virágzó gesztenye fáktól körülvevett egykori bojárvilábra. Amikor a cseveylegek bekapcsolódtam, már nagyjából minden kialakult. Csak a szerkesztői munka részleteit kellett tisztázni és nevet kellett találni az újszülöttnak. Ez a feladat, jöttem rá egyből, rám vár, az addig sajtóban dolgozó, a kiadói szakmát éppen csak tanuló szepreményű új főnökre. S én, némileg ma bizonyos hólyagkovácsként, döntöttem: a román elsőkönyves fiatal írók felkarolására pár évvel előbb létrehozott, Eminecu *Lucaferul*-járól (legtöbb magyar tolmácsolója Esthajnacsillagnak fordított) elnevezett sorozat magyar társának a neve legyen pedig a *Forrás*. Az akkor már rangos, sok kitűnő fiatal költőt bemutató román minta emlegetésére azért volt szükség, megítélés szerint, hogy a jóváhagyó hatóságok könnyebben, megértés, mit akartunk és könnyebben elfogadják terüvünket. A sorozat gondozását a Kacsó Sándor vezetése alatt álló kolozsvári szerkesztőségre bíztuk. Sok, még fiatalnak számító, de fróként közismert kiadói lektor dolgozott ott. Megfordult a szerkesztőségben, vagy akkor is ott volt Földes László, Bajdor Andor, Székely János, Fodor Sándor, Szabó Gyula s néhány tapasztalt, magának rangot kivívott könyvszerkesztő: Keresztes Éva, Kerekes György, Fodor Irén. Volt tehát kinek kézbevennie, igényesen, de a szükséges empátiával is, az erdélyi magyar irodalom legifjabb nemzedéke könyvtérmezésnek kéziratát, olyan írásokat, amelyekkel évek óta találkozott az irodalomkedvelő közönség a folyóiratokban és a napi sajtó művelődési oldalain. Úgy véltem – hogy a szakmai szolidaritás, az írói éjjáratok közötti folytonosság gondolata se maradjon ki – helyénvaló lesz, ha minden kötetet egy idősöb írótárs vezet be (tudtommal egy esetben alaposan melléfogtam, később szót ejtett róla). Sorozatcímnek pedig, említettem az előbb, a *Forrás*-t tartottam megfelelőnek. Amit, meg kell mondanom, mai eszemmel eléggé iskolásnak, túlzottan didaktikusnak találom. Jellemző

akkori gondolkozásomra, de magának a szerkesztőségnek a gyakorlatára is, hogy eszünkbe sem jutott megkérdezni magukat az érdekelteket, a sorozat eljövendő szerzőit, milyen nevet adnának a megszületőnek. Csak az vizsgálat, hogy hangzott el az enyémnél szájbáragóbb ajánlás is, a *Fiatal szívet* például. Alighanem Asztalos István remekműnek nem mondató, de akkoriban hivatalos elismerésnek örvendő regénycíme után. Az 1961 legvégén és 1962 első felében megjelenő sorozat-nyitó kötetek szerkesztését a kolozsvári Fodor Irén és a Bukarestben dolgozó Kónza Judit jegyzik, hogy aztán hosszú ideig Bajdor Andor legyen a sorozat gazdája. Őt követi Páskándi Géza, aztán Csiki László, majd a Forrás-életkorból alig kinőtt Egyed Péter veszi át a debüt kéziratok gondozását. Az első esztendő borítólapjának tervezője Bardóc Lajos, a hátralevő idő háromszor is felfrissült borítóját Deák Ferencnek köszönhetjük.

A Forrás-nemzedékekről, a sorozat útjáról jelentőségéről irodalmunkban sokan közölték visszaemlékezést, elemző írást. Régóta az irodalomtörténet tárgya, némelykor vitámatája lett. Alig tudnék érdemesen szólni szerepéről, szerzői kijelöléséről vagy drámaian kettőtört életéről. Hogy mégis érzékeltessék az értéket tekintetében korántsem egyenletes, többízből is az erőszakos megszüntetésének kitétt sorozat idővált, megemlítem: az első két *Forrás*-szó, Veress Zoltán, az erdélyi magyar irodalom legkitartóbb istápolója, nyugati terjesztője lett – Svédországban, és mai litteratúrának vezéregyéniségét, Lászlóffy Aladár Kossuth-díjjal koszorúzták 1998 tavaszán. Mindketten beöltözték a hatvanát. Az ók és őket követők, Bálint Tibor, Pusztai János, Szilágyi István, Bodor Ádám, Király László, Farkas Árpád, Mózes Attila és társaik hírneve, írói, szerkesztői, könyvkiadói teljesítménye általánosan ismert. Mint ahogy sokat mondott és továbbra is sokat mond sorokról, a korról, amelyben gyötörödnük adatott, Hervay Gizella és Szőcs Kálmán oly korán lezárult életműve, tragikus halála is.

Az „eredeti irodalom”, a számbellel, és minőség tekintetében évente változó új szepírói termés begyűjtése, természetesen, nem kért külön sorozatokat. Mindenkinél meg volt a saját hangja és világa; nem vette volna szívesen a „glédába állítást” – közbevettem, hogy a Forrás-szerzők közül sem mindenki volt elragadtatva a grafikai egyenruhába bújtatástól – majd a végén, az életmű kiadásánál, vélhetők öklünk. – S nem lehetnek nekik igazat nem adni.

A kiadói számlálatlan pilléren fönntartó szakemberei gárda, az intézmény nevében foglalt minőségigények eltekője, – mégha, imént említettem, egyszerű-mászor, rossz inspirációból, vagy muszáj-engedménye okán, le is tértünk az önmagunk kijelölté útról – azt róla, hogy helyrerázódnunk. Jelenlétünk, s itt elsősorban irodalomkritikus munkatársainkra utalok, az új szepíródalmai munkák és a klasszikus művek gondozói is nyertessé voltak. Szabálynak számított, hogy az ellenőrzésre benyújtott kéziratot, a belső lektori jelentést, két szakreferátumnak kell kísérnie. És egyáltalán nem volt mellékes, ki támogatja és hogyan indokolja meg a könyv megjelentetését. Nálunk bevett szokás volt: az egyik külső véleményezőt a szerző nevezi meg, a második kiválasztása a kiadó előjoga; eszünk ágában sem volt titkosítani a referátumokat. Ha a szerző óhajította, megismerkedhetett velük. Az egyetértés mellett bizony előfordult vita, veszekedés, átközöds is az ilyen „dokumentálódás” után. Egyetlen este emlekezés azonban, amikor a kézirat gazdája idegrohamban utasította vissza a különben az ő kívánságára felkért lektorok véleményét. Hatalmas, ezer verset is meghaladó gyűjteményes kötetről volt szó, és ezáltal a két, hozzánemérettél és rosszindulatú vadtól – a kézirat szigorú megrostálását kéro – külső véleményező Szilágyi Domokos, majd Szász János volt.

Ma is elégtétel számomra, hogy nem hajlottam pletykák megfoglalására. Kacska, hende-monda, az irodalmi élet kulisszatitkai rendszerint hidegen hagytak. Követtem is el emiatt nem egy kiadói baklövetés. Egyiket nehéz elfelejtenem. Szilágyi Domokos 1962 őszének elején megjelent, *Álom a repülőfőlen* címet viselő Forrás-kötet lehetett volna a szenvedő fél. Címetéres nem lett, csak részben. Történt, hogy Szilágyi Domokos és Szemlér Ferenc között, nem volt valami szívélyes a viszony, amiről a bukaresti magyar irodalmi prérin mindenki tudott. Kivéve engem. Így esett meg, hogy Szisz tudta nélkül, éppen Szemlér kértem fel előző írásra. Most, újraolvassa s szöveget, nyomát sem látom a feszült viszonynak. Ellenkezőleg, Szemlér melegen köszönti mind a beharangozott fiatal költőkat, mind éjjáratainak tagjait, Lászlóffy, Hervay, Jancsik Pált, Fábán Sándort, Veress Zoltánt. Lám, van kinek átadni a romániai magyar irodalom stafétábotját, állapítja meg elégtellel. Talán csak a többi idősöb korú előzőirónál is meg megmutatkozó túl ideologizált alapállás, szemléleti anankonizmus érhető itt könnyebben tettem. Érzis az új költői raj és különösen Szilágyi Domokos eredetiségét, verselési biztonságát. Közöttudt verskultúrája, a nyugat költőin esziszódotl formáérkészsége biztosan jelzi számára: ritka tehetségű fiatal poeta könyves megszólalásnak tanúi vagyunk. Nem minden tetszik azonban – vajon nem ide vezethető vissza a feszültség közöttük? – ..... hadd ajánljam az olvasó szíves figyelmébe azokat a (verseket is), amelyekben a kifejezésre törekvő új tartalom egyelőre nem találta meg a világos kifejezés módot”. Mintahogy a bejánló sorokból nyilvánvaló, tetszem én most hozzá, hogy, sajnos, Szemlér sem volt birtokában a Szilágyi Domokos zsenialitását jelző szenzoroknak. Ami pedig az említett „új tartalom” illeti, itt a helye tisztázni valamit. Köteleseem megmagyarázni az akkor, a megjelenéskor, utána, s különösen az elmúlt tíz évben, annyiszor felemlegetett *Tizennyolc millió* című vers bekerülését Szilágyi első könyvébe. Az volt, hogy a cenzúra kategorikus közlése: csak akkor hajlandó engedélyezni a kötet megjelenését, ha a szerző, legalább részben revidálja politikus magatartását. Aktuális kérdéskör, értsd, pártpolitikáról is ír. És Szilágyi kiegyesíti, meggyőződésem, hosszas kínok-keservek árán kéziratát egy, talán a teljes *Forrás* sorozatban egyedülálló darabban, egy mind

addigi, mind azutáni írásai közül kirívó, tőle teljességgel idegen verssel. A könyvszerkesztő, földim és volt kollégiumi igazgatóm leánya, Kónza Judit, ha pontosan emlékszem, az én bitor sugallmazásomra – „Lássák a nyomorultak, verje ki a szemüket, csak a kéziratot ne tartásák vissza tovább!” – megtette kötetnyitónak. Szilágyi Domokos egész életművét, tragikus sorsát ismerve, tudom, blaszfémia idézni befőle. Vállalom mégis. Ha csak pár sor erejéig is, ismernünk kell valamit, az erőszaktelének, s – ma oly könnyű felszűntetemet kiáltani, – az írói rossz kompromisszumnak s a kiadói megalázkodásnak ebből az iszonyatos dokumentumból:

a kérges kezek munkájának egy a célja, tizennyolc millió kéz tevékenységét hangolja egybe az okos agy: a párt.

Napjainkban olvasva, paródia, kétségtelen. Hajlok arra, hogy higgyem: Szilágyi Domokos is annak tekintette. Eldönteni, így van-e, az irodalomtörténetek feladata.

A nyolcvanas évek elejétől betöltött sorozatok zűkítették a kiadó tematikai skáláját elbátortalanítólag hatottak mind a szerzőkre, mind a szerkesztőségekre. Különösen fájón érintett mindnyájunkat a szakfolyóiratokat valamelyest pótolni hivatott, a társadalomkutatás és a természet tudományok fiataljainak jelentkezését és szakmai kibontakozását elősegítő gyűjteményes kötetek elsvasztása. Az 1976 és 1983 között megjelent *Népművészeti dolgozatok*; a mindössze két évt (1979, 1980) élt *Művelődéstörténeti tanulmányok*; a nálánál is balszerencsésebb, mindössze egy évben engedélyezett, *Képzőművészeti írók*; a két-három esztendőre kiterjedő *Irodalomtörténeti és stilsztikai tanulmányok*; *Zenatudományi írók*, mondatom az imént, tekintélyes szakemberek, kiváló kiadványgondozók munkájának eredményei voltak. A nyelvész Szabó Attila és köre; valamint Teisler Pál és Péntek János; a néprajztudós Dr. Kós Károly és Faragó József, a történész Jakó Zsigmond, Bodor András, Imreh István, Csetri Elek, az atomfizikus Toró Tibor, a zenetörténész B. Nagy Margit, a zenefolklorista Jagamas János, Szenik Ilona, Almási István, a népművészeti szakértő Semlyén István, a természettudós Szabó Attila, a régész László Attila és annyi társuk mind kézikönyveink, tanulmány-gyűjteményeink ötletgazdái, szerkesztői voltak. Nevük jelentette a kiadványok megbízhatóságának garanciáját, a kiadói igényesség mércéjét. Gyulai Pál még javítottunk mondatra a szerkesztőségi vagy nyomdai korrekort, és rovatkezelőnek napjaink rovatvezetőjét. Nos ezek voltak ők, a Kriterion könyvsorozatainak, szöveg-gyűjteményeinek a gondozói. Munkájukért alig honorált patronusai egy-egy fontos, a romániai magyar könyvkiadásban évtizedekig elhallgatottól pásmának, javítnokai és érő kezelő a maga teljességében értelmezett anyanyelvi kultúra ügyének.

A románból fordított művek kiválasztásában és a román nyelvű *Bibliotheca Kriterion* sorozat dolgoiban megbeszéltek elképzeléseinket a szerzőkkel, műfordítókkal, az előző írásra felkért kritikusokkal, de szerkesztő bizottsághoz nem apadtunk. A nemzetiségi irodalmakból románra tolmácsoló kötetekkel elboldogultam jómagam, a kéziratokat szerkesztő két jól tájékozott társam, Paul Drumaru, aki minden műfajban a legmegbízhatóbb román fordítónak tekintetem és a fiatal, a budapesti Európa kiadónál is megjelentetett regényíró – ma Románia nagykövete Kanadában – Gabriel Gafița segítségével.

A magyarnyelvű szepíródalom új természetének, mint említettem, nem volt sorzata a Kriterionnál, márcsak azért sem, mert legtöbb szerzőnk irtózott a könyvgrafikai uniformistól, merényletet látott benne egyénisége ellen. Ami ismertek, megértettek grafikusaink és arra törekedtek, hogy ne csak a kézirat diktálta megoldásokat vegyék figyelembe, hanem, lehetőség szerint, számoljanak a szerző személyiségéből, karakteréből, ízléséből kivehető stílusjegyekkel is. Így aztán sorozat gondozók ugyan nem működték, de a kiadó körül kiépült védő-sziget gyűrű nyomattalakk jelen volt tevékenységünknek ebben a legtagyabban, érték teremtés tekintetében legdinamikusabb tartományában is. Gondolok elsősorban a kiadó vagy a szerző által felkért külső lektorokra. Azt hiszem már említettem: sok műlött a tapasztalatunkon – mindenek előtt a cenzúrával, az ideológiai ellenőrzéssel folytatott költőházásban – s nem utolsósorban a pontosság, amivel betartottuk a referátum elkészítésére tett ígértüket.

Mindezt, úgy érzem, el kellett mondanom, a külső munkatársak, legalább egy részét – elnézés kérek azoktól, akiknek a neve sommás áttekintésből kimaradt – meg kellett neveznem, hogy ezáltal is elmondhassam azt, ami kiadói éveim tapasztalatának talán legértékesebbike, az évek során többször ismételt konklúziója: az én igazgatásom alatt álló Kriterion közötten létrehozott vivárium volt. Eredményeit a romániai nemzeti kisebbség kulturális életének – külön hangsúlyal a magyarra – nehéz történelmi időben, a politikai, gazdasági és morális környezet folytonos romlása dacára, az óvatoss, az adottságokat reálisan felmérő, a korlátokkal józanul számoló, ám határozott és konok, nem látványosságára, hanem a hatékonyra törekvő összefogásának köszönhetjük.

Nagyon nehéz, nekem legalábbis lehetetlenség megmondani, marad-e annak, amit a Kriterionnál elévűztünk, érvényes tanúsága. Ha a kiadó, mint állami intézmény utolsó tíz évére, az ezalatt történetekre gondolok, nem vagyok derűlátó. Egy valamiről azonban nem szabadna megfeledkezni, bármilyen tulajdonban, jogállásban, program szerint működjenek magyar könyvkiadók Erdély földjén. Espedig: könyvet, jól, rosszat meg lehet jelentetni, a minőségis könyvcsinálás mesteriségét is el lehet sajátítani, elérhető kisebb-nagyobb profit is. De a szerzők bizalma, szakértői támogatottság nélkül, a mindig megújuló tehetségeket, szakmai erényeket tartóssan az intézmény mellé állítani képes akarat hiányában nem képzelhető el, meggyőződésem szerint, szellemi műhely. Igeváró építő eltökéltségre szükség van minden időben, nemcsak vízvártatok, diktatúrák idején. Lett-legyen a küzdés célja a szabadság, a hagyományt a korszerűséggel, az illendőséggel meg a képmórból joga is összeilleszteni tudó demokrácia. Akár a szerző abbéli joga, hogy úgy értelmezze élete értelmét, fróságát célját, ahogy a szíve diktálja.